

Отримано 24.05.2024р.
Томба спеціалізованої
вченої ради
ДФ 26.133.063
р. філос. н., професор
Бровко О.О.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.063
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка,
доктору філологічних наук, професору,
завідувачу кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства
факультету української філології,
культури і мистецтва
Олені БРОВКО

Відгук

офіційного опонента **Гребенюк Тетяни Володимирівни**, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету на дисертацію **Кравченко Ангеліни Олександрівни** «Художнє моделювання релігійної ідентичності: парадигмальні модифікації в романах і повістях О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія

1. Актуальність дослідження.

У контексті тектонічних змін сучасного світогляду під загрозою загарбницьких воєн, реактуалізації в різних країнах світу тоталітарних доктрин і перманентних міграційних процесів студії ідентичності на сьогодні становлять дуже важливу частину сучасного гуманітарного дискурсу. Ідентичнісний підхід до досліджуваного матеріалу є, безперечно, надзвичайно поширеним і в сучасній філології. Проте основна увага в цій галузі досліджень зосереджується все ж на розгляді таких різновидів ідентичності, як національна, етнічна, гендерна. Тоді як релігійна ідентичність залишається феноменом порівняно малодослідженим. Актуальність дисертаційної студії Ангеліни Кравченко полягає в увазі до реалізації названого феномену як теоретичного конструкта і до його реалізації в

сучасних українських літературних текстах. Крім того, в сучасному українському літературознавстві існує нагальна потреба у свіжому погляді на релігійно марковані феномени у контексті світоглядних змін, закорінених у трансформацію постмодерної світоглядної парадигми метамодерною. Тож дослідження Ангеліни Кравченко «Художнє моделювання релігійної ідентичності: парадигмальні модифікації в романах і повістях О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана» є безперечно актуальним.

2. Наукова новизна результатів дослідження (теоретичних та/або експериментальних) забезпечується уточненням змісту поняття релігійної ідентичності в контексті реалізації цього явища в естетичних феноменах, розробці авторської моделі релігійної ідентичності персонажа прозового твору, базованої як на аналізі й інтерпретації прямих посилань на релігійні елементи, так і на розгляді додаткових непрямих сфер моделювання релігійної ідентичності зовнішнього та внутрішнього характеру. Також новаторством авторки роботи є узагальнення щодо індивідуально-авторських особливостей текстуальної реалізації релігійної ідентичності у творах «Книга Буття, глава четверта», «Інопланетянка», «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів», «Казка про калинову сопілку» і «Сестро, сестро» О. Забужко, «Воццек», «Подвійний Леон», «АМ™» Ю. Іздрика та «Депеш Мод», «Ворошиловград» і «Інтернат» С. Жадана. Також новацією авторки дослідження є розгляд особливостей ідентичнісної деконструкції у постмодерністському художньому тексті.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Теоретичне значення дисертації полягає в застосуванні на матеріалі сучасних художніх творів теорії релігійної ідентичності та апробації її моделей,

а також у розробці нових підходів, потенційно придатних до інтерпретації творів сучасних українських авторів.

Своє практичне застосування результати дисертаційної роботи можуть отримати при викладанні сучасного періоду історії української літератури в однойменному навчальному курсі, при викладанні окремих тем курсу релігієзнавства, а також спецкурсів і спецсемініарів із відповідної тематики, при написанні студентами курсових робіт, кваліфікаційних робіт бакалавра і магістра, при викладанні української літератури й основ релігії в школі.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Тези й висновки дисертації Ангеліни Кравченко є достатньо обґрунтованими й релевантними. Хоча дисертантка й заглиблюється у праці літературознавців, присвячених питанням релігії й релігійності у творчості О. Забужко, Ю. Іздрика та С. Жадана лише мінімально, проте при аналізі художнього матеріалу вона спирається на адекватну своїй меті і завданням теоретико-методологічну базу, зокрема, при конструюванні власної моделі релігійної ідентичності та її апробації на художньому матеріалі вдається до праць зі зв'язків літератури і релігії Т. Еліота і Д. Джаспера, елементів рецептивної теорії (праці Г. Р. Яуса), структурно-семіотичних, герменевтичних концепцій тощо. Для з'ясування ролі сюжетних і символічних компонентів творів дисертантка застосовує в роботі методи соціопсихологічної та герменевтичної інтерпретації, зіставляє модифікації релігійної ідентичності у текстах обраних авторів, удається до прийомів деконструкції при аналізі образів-персонажів та провідних образно-символьних полів творів, а також доречно застосовує прийоми постколоніальних студій для інтерпретації окремих образів та ідеологем.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Рівень виконання дисертаційного дослідження є належним, міркування й висновки дисертантки переконливі, підкріплені зверненням до теоретичних праць, а також наведенням адекватних і вичерпних прикладів і цитат із художніх текстів. А. Кравченко демонструє коректне використання наукового інструментарію філологічного дослідження.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях.

Основні положення дисертаційного дослідження апробовано на двох міжнародних і трьох всеукраїнських наукових конференціях, тобто робота має цілком достатню апробацію. Результати дисертаційного дослідження достатньо вичерпно висвітлено в 4 одноосібних публікаціях (3 статтях у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, і в одній додатковій публікації, в якій висвітлюються результати дисертації).

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен із яких містить по три підрозділи та висновки до розділу, загальних висновків і списку використаних джерел зі 141 позиції. Загальний обсяг роботи - 188 сторінок. Дисертація Ангеліни Кравченко є самостійним, цілісним, оригінальним дослідженням, яке відповідає усім вимогам щодо оформлення і обсягу.

Перший розділ роботи присвячено концептуалізації понять ідентичності, релігійності й об'єднувального для них концепту «релігійна ідентичність». Ідентичність дослідниця розглядає як трирівневий конструкт, рівнями якого є

самоідентифікація, групова та соціальна ідентичності (с. 34). У підрозділі 1.2 дисертантка розглядає релігію і релігійність як чинники ідентичності, слушно обмежуючи себе при аналізі понять релігії та релігійності коротким окресленням різних, потрібних для розвитку подальшої студії, релігійних концепцій, і завдяки цьому уникаючи загрози «потонути» в безмежній кількості теорій релігії. Кравченко інтерпретує поняття релігії як поєднання соціального первня і особистого досвіду (с. 41) і формулює робоче визначення релігійної ідентичності, розуміючи під ним «співвіднесеність та ідентифікацію людини себе з певною релігійною системою, громадою, цінностями, яка, зі свого боку, проявляється через звертання до тих чи тих традицій, символів, через поведінку, способи висловлювання і мислення щодо трансцендентного, суспільства й власного буття, тобто через релігійність» (с. 42). Важливим при аналізі релігійної ідентичності А. Кравченко також справедливо визначає приналежність людини до нації та етносу, зауважуючи, що «характеристики нації та етносу, зі свого боку, часто містять у собі й релігійну ідентифікацію» (С. 44).

При створенні моделі релігійної ідентичності в художньому тексті дисертантка заявляє про певний напрям аналізу: від соціальних аспектів явища через індивідуальні – до розгляду релігійних образів, ідей та символів, а своєю метою бачить дослідження, «про що і в який спосіб говорить текст, а також у який спосіб це залучає чи ігнорує потребу в релігійній приналежності та чим зумовлена кожна з позицій» (с. 48-49).

У другому розділі А. Кравченко аналізує художні тексти О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана з огляду на моделювання соціальних аспектів релігійної ідентичності: культурно-традиційного, аспекту локально-групової включеності і аспекту впливу національно-етнічної приналежності на прийняття або відкидання релігійної ідентичності. Характерно, що дисертантка акцентує увагу на релігієподібному характері радянської ритуальності й стверджує, що навіть

атеїзм того часу «насправді теж є релігією, подібною до основ функціонування радянської культури, яка за своєю суттю теж є радше релігійною» (с. 65)

У третьому розділі дисертантка виходить із тези, що розвиток ідентичності персонажа передбачає неunikне зіткнення із певною іншою ціннісною системою, виражене в одній із трьох реакцій: прийняття, відкинення чи створення своєї власної системи, яким відповідають три типи моделей індивідуального шляху персонажів до релігії: «збіжності ціннісних орієнтирів, справжнє або позірне зречення моральних цінностей, долання і вироблення нових орієнтирів (заборон)» (с. 96). Відповідно, А. Кравченко застосовує інтерпретацію творів О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана, розглядаючи реалізацію в них усіх названих типів моделей.

У четвертому розділі Ангеліна Кравченко аналізує образно-символьні поля текстів, пов'язані із релігійним простором, зосереджуючись, зокрема, на контексті розміщення образів, інтерпретаційних полях втілення образів та їх ролі в моделюванні ідентичності. Виокремлюється три групи таких образно-символьних полів: божественні й сакральні сутності (образи Христа, Бога, ангелів, святих тощо), інтертексти, пов'язані з релігійним простором (цитати з Біблії, молитви, релігійні гімни тощо) і церковно-ритуальні реалії (церква, священнослужителі, обряди тощо). У результаті дослідження авторських моделей релігійної ідентичності дисертантка робить такі висновки: у О. Забужко релігійна ідентичність відповідає картині позатекстового простору, а її модель спрямовується на осмислення й перевірку відтворюваних явищ у різних часових і культурних просторах. Ю. Іздрик у своєму художньому просторі на основі ігрових прийомів моделює із розокремлених елементів певну фрагментарну, часто циклічну, дійсність, що може існувати лише в межах цього тексту. С. Жадан, у моделюванні релігійної ідентичності здебільшого вдається до деконструкції й перекодування усталених образів, а також до зіставлення різних релігійних моделей у межах одного тексту.

8. Дотримання вимог академічної доброчесності. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

У процесі аналізу тексту дисертаційної роботи текстових запозичень без належного посилання на джерело, фабрикацій та фальсифікацій не виявлено. Установлено, що дисертаційна робота Кравченко Ангеліни Олександрівни «Художнє моделювання релігійної ідентичності: парадигмальні модифікації в романах і повістях О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана» відповідає принципам академічної доброчесності. Поводження А. Кравченко з чужим текстом надзвичайно коректне: посилання на художні тексти й результати чужих досліджень оформлені належним чином.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

1) У покликанні на різновиди ідентичності, виокремлені Е. Смітом на с. 26 дисертантка пропускає національний різновид ідентичності, і це викривлює зміст його концепції, адже згадувана праця вченого має основним об'єктом уваги саме цей, національний її різновид.

2) У фокусі уваги дослідження перебуває саме християнський конфесійний різновид ідентичності, зокрема, православний (с. 53). Проте творчість Ю. Іздрика і С. Жадана могла би дати матеріал і для осмислення ідентифікації протагоністів із іншими релігіями або конфесіями, наприклад, буддизмом, східними релігіями. А. Кравченко часом наближається до визнання такого релігійного багатоголосся, стверджуючи, наприклад, що у текстах Іздрика поруч із українськими національними маркерами «постають маркери й інших культур: європейської, китайської, індійської тощо» (с. 91), але не розвиває цю ідею.

3) Варто було би звернути увагу на послідовність написання митцями аналізованих творів – це вияскравило би уявлення про динаміку розвитку релігійної ідентичності у їхніх текстах.

4) У дисертації трапляються змістові повтори, наприклад, періоди тексту у підрозділі 4.3: зокрема, той період, у якому йдеться про релігію як «порожню оболонку» у романі «Інтернат» Жадана (наводиться приклад, коли люди хрестяться на червоний хрест «Швидкої»), опис діяльності Джонсона-і-Джонсона («Депеш Мод» Жадана) або характеристика отця Ярослава («Музей покинутих секретів» Забужко).

5) У висновках знаходимо цікаву класифікацію видів моделювання релігійної ідентичності на конструктивну, формальну й деконструктивну, якої, проте, не містив основний текст роботи.

6) Подекуди в дисертації трапляються граматичні й стилістичні огріхи (наприклад, «концепт опинився на міждисциплінарному рівні» (с. 26), «функціонування функції релігії» (с. 38), «обрані до аналізу автори функціонують...» (с. 53), «бабова донька» (с. 58), «настрій очей» (с. 79), «у текстах і присутній мінімальні топоси» (с. 81), «Дарина Гощинська, — це своєрідна наступна «ланка» нараторки «Польових досліджень з українського сексу» (с. 84); у тексті дисертації по-різному пишеться й відмінюється назва повісті О. Забужко «Книга Буття. Глава четверта». Трапляються й фактичні неточності – так фізрук називається «сторожем» у романі С. Жадана «Інтернат» (с. 64), у народній казці про сопілку не брат вбиває брата, а сестра - сестру (с. 81).

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей.

Висловлені зауваження й критичні міркування не впливають на загальне позитивне враження від роботи й визнання її новаторського характеру і не знижують наукової цінності дослідження, адже згадувані окремі моменти неузгодженості свідчать про активний науковий пошук дисертантки й оригінальність її підходу до аналізованих творів.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам.

Дисертація Кравченко Ангеліни Олександрівни «Художнє моделювання релігійної ідентичності: парадигмальні модифікації в романах і повістях О. Забужко, Ю. Іздрика, С. Жадана» відповідає п. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри культурології
та українознавства

Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету

ПІДТВЕРДЖУЮ

Тетяна ГРЕБЕНЮК

Підпис професора Гребенюк Т.В. засвідчую:

Учений секретар Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету

Олександр АЛЕКСЕЄВ